Aki Kangasharju, pääekonomisti Nordea, 10.10.2018

Lausunto tulevaisuusvaliokunnalle asiassa HE 123/2018 vp

Pitkän aikavälin näkymät[1]

Suomella on kunniakas menneisyys ja mahdollisuus kukoistaa myös tulevaisuudessa, vaikka finanssikriisin jälkeiset 10 vuotta olivatkin vaikeita. Suomen uusin nousu lamaantuman jälkeen perustuu suurelta osin hyvään onneen, joka rantautui meille maailmantalouden kasvun yllättävän voimakkaan piristymisen myötä syksyllä 2016. Suomen todellinen kilpailukyky selviää, kun maailmantalouden suhdanne kääntyy 2020-luvun alkupuolelle tultaessa. Huolestuttava piirre on se, että olemme ulosmittaamassa paremman talouskasvun hyötyjä liian nopeasti suurilla palkankorotuksilla.

Suomen on jatkettava palkkakuria ja uudistuksia kilpailukyvyn varmistamiseksi myös pidemmällä aikavälillä. Ennen kaikkea täytyy varmistaa työmarkkinoiden toimivuus, koska työikäinen väki vähenee.

Uudistuksia tarvitaan muuallakin. Aineettomat investoinnit eivät kohoa vieläkään, ja koulutussektorilta tulee koko ajan huolestuttavampia uutisia. Myös julkisen sektorin toimintaa on kehitettävä sekä sosiaali- ja terveyspuolella, asuntopolitiikassa ja elinkeinojen kehittämisessä.

Omat ehdotukset voidaan tiivistää seuraaviin kohtiin

1. matalapalkkatyön yleistäminen yhdistettynä kokonaisvaltaiseen sosiaaliturvan uudistukseen, jossa otettaisiin huomioon työn kannustavuus ja eriarvoisuus
2. työmarkkinoiden joustot etenkin osa-aikatyötä helpottamalla ja yritysten paine-ilmaventtiiliä kasvattamalla
3. yritystukien uudistaminen innovaatioiden lisäämiseksi
4. sote-uudistuksen salliminen ja koulutusjärjestelmän tehostaminen mukaan lukien jatkuva osaamisen päivittäminen työuran aikana.
5. Tuottavuutta kohottavan kaupungistumisen helpottaminen elinkeinopolitiikan ja asuntopolitiikan uudistuksella.

Näiden uudistusten ohella päättäjien on valmistauduttava maailman muutokseen, joka vyöryy päällemme ennen kaikkea digitalisaation mutta myös globalisaation ja populismin muodossa. Käyn seuraavaksi läpi muutamia Suomelle olennaisia trendejä, jotka vaikuttavat tulevaisuuteemme meneillään olevan ikääntymisen lisäksi.

Yksi varautumisen paikka on 2020-luvun alkupuolelle kasaantumassa olevat maailmantalouden suhdanneriskit. Vasta seuraavan taantuman jälkeen tiedämme, elämmekö nyt normaalia

[1] Lausunto perustuu kirjaani Kangasharju (2008). Käänne: Suomen Lamaantuminen ja uusi nousu. Docendo. Lausunnossa esiintyvän kirjallisuuden viitetiedot löytyvät tästä kirjasta.

nousukautta vai olemmeko ns. sekulaarisessa stagnaatiossa, jossa elvytyksellä aikaansaadut kuplataloudet ja sitä seuraavat romahdukset seuraavat toisiaan.

Pohdin aluksi seuraavan taantuman laukaisijoita. Keskityn rahoitusmarkkinoihin, joilla on ennätyslöysän rahapolitiikan myötä kokeiltu jotain täysin ainutlaatuista. Löysä rahapolitiikka voi synnyttää kuplatalouksia. Suomessa niitä ei ole laajamittaisesti syntynyt lamaantuman vuoksi. Kotitalouksien lisääntynyt velkaantuminen voi kuitenkin jatkuessaan synnyttää ongelmia, jos merkittävä taantuma lähivuosina vältetään ja korkotaso pääsee normalisoitumaan.

Suhdanteiden jälkeen käyn läpi Suomelle olennaisia pidemmän aikavälin kysymyksiä. Suomi on ollut globalisaation suurimpia voittajia ja edelläkävijöitä teknologisessa kehityksessä. Molemmat megatrendit ovat saaneet aikaan vastareaktioita populismin ja protektionismin muodossa. Mitä tämä tarkoittaa Suomelle?

Seuraava taantuma ja rahoitusmarkkinat

Suhdannepolitiikka korostuu 2020-luvun alkupuolella, jolloin Yhdysvaltain talouden resurssien niukkuus ja rahapolitiikan kiristyminen alkavat hidastaa kasvua, vasta tehdyt määräaikaiset veronalennukset ovat erääntymässä ja elvyttävien budjettien pahentamaa velkataakkaa pitää alkaa hillitä. Myös Kiinan talouden kasvun jatkuminen kovin pitkälle 2020-luvulla käy yhä epävarmemmaksi, koska yrityssektorin velkataso on yksinkertaisesti käymässä liian korkeaksi. Yksikään maa ei ole ollut vastaavassa kehitysvaiheessa yhtä velkaantunut kuin Kiina tai pystynyt hidastamaan nopeaa velkaantumistaan ilman kriisiä.

Kiinaan on tulossa kriisi, mutta minkä kokoinen, on eri asia. Konkurssiaalto Kiinassa voi olla niin suuri, että järjestelmä ei pysty sitä häiriöttä ratkaisemaan, vaikka rahaa olisikin. Lisäksi suuri osa velasta on piilossa varjopankeissa, joten kriisiin varautuminen on vaikeaa. Kiinan kriisi voi saada aikaa maailmantalouden taantuman Kiinan tuonnin pysähtyessä.

Seuraava taantuma voi tulla myös rahoitusmarkkinoilta. Vielä toistaiseksi nousukauden, rahapoliittisen elvytyksen ja matalan inflaation yhdistelmä suosii riskisijoittajaa. Tällaisessa tilanteessa sijoittajat tarvitsevat vähemmän tuottoa riskin ottamiselle, mikä nostaa arvopapereiden ostointoa. Kun nousevissa kursseissa samalla pakkomyynnin tilanteet ovat vähentyneet, arvonvaihtelut ovat vähäisiä.

Osakkeiden nykyhinta heijastaa yritysten kaikkia tulevia tuloksia ja osinkoja laskettuna tämän päivän arvossa (nykyarvossa). Hyvät talousnäkymät tarkoittavat korkeampia tulosodotuksia, ja matala korko nostaa tulevien osinkojen nykyarvoa. Siksi osakekurssien pitääkin olla korkeat suhteessa yritysten tämän hetken tienesteihin, joten aiempaa korkeammat P/E-luvut ovat luonnollisia nykyoloissa.

Ostointo on suosinut etenkin osakkeita, koska korkotrendi on kääntynyt hivenen nousevaksi. Pieni nousu ei estä osakkeiden nousua, ja eteenpäin vakaalta näyttävä korko puolestaan vähentää osinkojen nykyarvon heilahtelua. Se nousukauden ohella vähentää osakehintojen heiluntaa.

Myös poliittisilla riskeillä on vähemmän mahdollisuutta heiluttaa markkinoita, kun riskin realisoituminen tarkoittaisi vain pidempää elvytyksen aikaa. Sijoittajat ovat myös asteittain turtuneet poliittiseen epävakauteen, joten seuraavaksi tarvitaan todella suuri sokki ennen kuin sijoittajat hermostuvat näissä oloissa.

Kaikki muuttuu, kun korkojen nousu voimistuu. Korot seuraavat inflaatiota, jolla on taipumus heilua sitä enemmän, mitä korkeammalla se on. Myös ylimääräisen keskuspankkilikviditeetin väheneminen heijastuu suurempina korkovaihteluina.

Korkojen normalisoitumisen tahti (suhteessa hinnoitteluun) määrittää sen, millä aikataululla korkosijoitusten arvo laskee, osinkojen nykyarvon heilunta palaa entisaikojen lukemiin ja missä vaiheessa osakkeiden arvostuksen pitäisikin laskea entisaikojen P/E-lukujen tasolle. Korkojen äkillinen nousu voi käynnistää paon riskisijoituksista, mikä laskee yritysten tuloksia tässä ja nyt. Seurauksena olisi reaalitalouden taantuma.

Toivottavasti korjausliike on pienempi kuin tuore tutkimus ennustaa. Kurssien heilunta on terveen talouden merkki, koska vaihtelut osoittavat, että markkinat toimivat. Tutkimusten mukaan kuitenkin pitkittynyt alhaisen vaihtelun aika ennakoi luotettavasti tulevia finanssikriisejä.

Myyntibuumi yllättää, jos matala markkinaheilunta on johtanut riskisijoitusten luomaan kuplaan. Myyntibuumia voi lisätä myös algoritmien perusteella toimivien sijoittajien lisääntyminen. Osa sijoituksista on sidottu vaihtelun tasoon, joten algoritmit laukaisevat myyntibuumin negatiivisen uutisen yllättäessä.

Näimme alkuvuodesta 2018 selkeitä merkkejä kurssivaihtelun palaamisesta, ja lisää on luvassa. Keskuspankkilikviditeetti alkanut maailmanlaajuisesti jo vähentyä, ja inflaation taustatekijöistä ainakin suurten ikäluokkien eläköityminen tukee korkotason nousua 2020-luvun alussa. Digitalisaatio saattaa luoda uuden investointiaallon viiveellä, vaikka vielä emme sitä näekään. Myös ajan kuluminen finanssikriisistä vähentää varovaisuutta, ja taseiden korjaantuminen antaa tilaa investoinneille.

Kun rahoitusmarkkinoiden riskeihin liitetään makrotalouden riskit Yhdysvalloista ja Kiinasta, maailmantalous on valmis korjausliikkeeseen. Jos korjausliike on suuri, Euroopan keskuspankin rahapolitiikka ei riitä tasaamaan suhdanteita varsinkaan, kun korkotaso ei ehdi 2020-luvun alkupuolelle tultaessa paljon normalisoitua.

Silloin Suomessakin viimein nähdään, mihin saakka viime vuosina tehdyt uudistukset meitä kantavat ja missä määrin pääsemme jälleen vääntämään finanssipoliittisesta elvytyksestä ja kustannuskilpailukyvystä.

Seuraava taantuma ja kotitalouksien velka

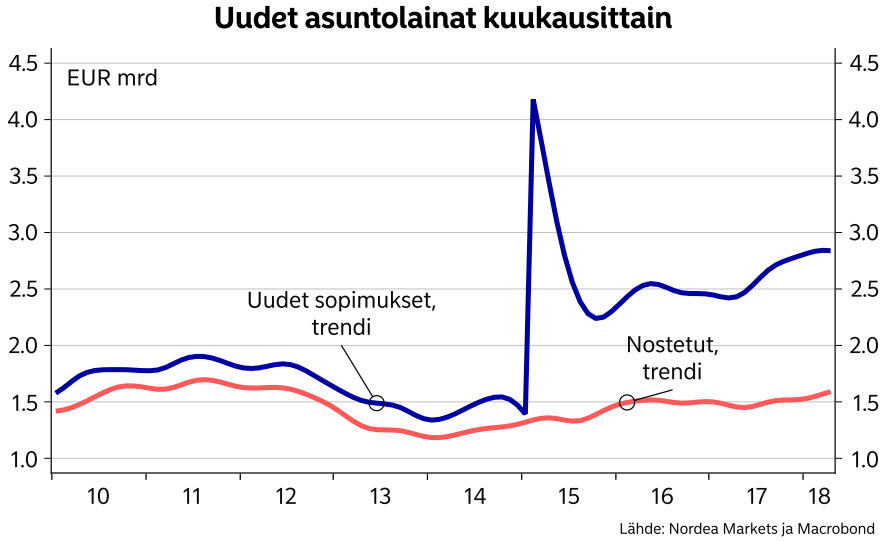
Jos 2020-luvun alussa vältetään maailmanlaajuinen taantuma, aikaa leimaa markkinoiden heilunta ja nouseva korkotaso. Siitä seuraa nouseva korkotaakka sekä valtiolle, yrityksille että kotitalouksille. Yritysten taseet ovat ainakin toistaiseksi olleet hyvässä kunnossa. Valtiontalouden kestävyyttä toivottavasti parannetaan riittävästi sopeutustoimilla ja rakenneuudistuksilla. Kotitalouksien

riskitaso riippuu siitä, kuinka yhtiölainoista selvitään ja miten viisaasti kotitaloudet ovat käyttäneet asuntolainoihin otettavat lyhennysvapaat.

Vuonna 2015 Osuuspankkiryhmän pääjohtaja Reijo Karhinen lanseerasi kampanjan, jossa mainostettiin lyhennysvapaiden hankkimista. Vastaanotto oli innostunut, joskin samalla luotiin uusi uhkakuva nousevien korkojen aikakaudelle.

Korkojen laskiessa entisellä kuukausierällä voi lyhentää enemmän lainaa. Lyhentämisen sijaan jopa 60 000 kotitaloutta on kuitenkin intoutunut ottamaan vuosittain lyhennysvapaan. Lainoja siis jätetään lyhennettäväksi ajalle, jolloin korot ovat korkeammat.

Lyhennysvapaan saanti edellyttää uutta asuntolainasopimusta, sillä vain pienessä osassa lainoja sen voi tehdä joustavasti ilman uutta sopimusta. Ennen vuotta 2015 uusien asuntolainasopimusten yhteenlaskettu määrä oli melko lähellä nostettujen lainojen määrää. Vuonna 2015 alkoi lyhennysvapaiden buumi, joka muutti tilannetta merkittävästi (kuvio 1).

Kuvio 1. Uudet asuntolainasopimukset ja asuntolainojen nostot.

Lyhennysvapaiden ottaminen on sittemmin jäänyt päälle. Verrattuna ennen vuotta 2015 vallinneeseen tilanteeseen suomalaiset kotitaloudet solmivat pitkään asuntolainoja uusiksi 800 miljoonalla eurolla joka kuukausi. Vuositasolla uusia sopimuksia solmittiin lähes kymmenen miljardin euron arvosta vuodessa. Se on toistakymmentä prosenttia koko asuntolainakannan arvosta olettaen, että sopimusten määrän nousu suhteessa nostettuihin asuntolainoihin aiheutui pelkästään lyhennysvapaiden suosion kasvusta. Viime aikoina tahti on kiihtynyt lisää pankkien välisen asuntolainakilpailun uudelleen kiristyttyä.

Itse lyhennysvapaiden euromäärää tai kestoa ei tilastoida, joten se pitää arvioida muita tilastoja hyödyntäen. Suurin lyhennysvapaan motiivi on niillä, joilla on eniten velanhoitokuluja tuloihin nähden. Tilastokeskuksen velkaantumistilaston mukaan Suomessa on melkein puoli miljoonaa kotitaloutta, joilla on velkaa vähintään kaksinkertainen määrä käytettävissä oleviin tuloihin nähden. Niitäkin kotitalouksia, joilla on velkaa enemmän kuin kolminkertainen määrä tuloihin nähden, on yli

neljännesmiljoona. Näistä kaikki eivät kuitenkaan neuvottele itselleen lyhennysvapaata ainakaan joka vuosi.

Kuinka moni sitten neuvottelee? Kaikilla kotitalouksilla, joilla on velkaa vähintään kaksinkertainen määrä suhteessa käytettävissä oleviin tuloihin, on Tilastokeskuksen mukaan asuntolainaa keskimäärin noin 150 000 euroa. Tämän perusteella voi laskea, että joka vuosi noin 66 000 kotitaloutta neuvottelee lainansa uudelleen.

Samaisen tilaston mukaan kaikilla kotitalouksilla, joilla on velkaa vähintään kolminkertainen määrä suhteessa käytettävissä oleviin tuloihin, on keskimäärin noin 170 000 euroa asuntolainaa. Tällä laskentaperusteella joka vuosi noin 56 000 kotitaloutta neuvottelee lainansa uudelleen. Todellinen luku lienee näiden ääripäiden välimaastossa, jossain 60 000 kotitalouden tietämillä.

Uusien asuntolainojen pituus on keskimäärin 20 vuotta. Jos ajatellaan, että kaikkien asuntolainojen laina-aika on yhtä pitkä, yhden vuoden lyhennysvapaa lisää muihin tarpeisiin käytettävissä olevia varoja näillä kotitalouksilla noin 7400–8700 euroa vuodessa.

Jos edelleen ajatellaan, että asuntolaina maksetaan takaisin 20 vuodessa ja lyhennysvapaiden keskimääräinen kesto on vuosi, koko talouden tasolla lyhennysvapaat lisäävät muihin tarpeisiin käytettävissä olevia varoja yhteensä 500 miljoonaa euroa. Mitä lyhempi on keskimääräinen lyhennysvapaan kesto, sitä enemmän tämä yhteissumma luonnollisesti pienenee.

Tämän tarkempia lukuja ei ole koko maasta saatavilla, mutta lyhennysvapaat lisäävät nykyään muuhun tarkoitukseen käytettävissä olevaa rahamäärää sadoilla miljoonilla euroilla.

Lyhennysvapaat ovat varmaan olleet hyvä lisäruiske lamaantuneessa taloudessa vuonna 2015. Nyt palkkojen noustessa ja työllisyyden parantuessa rahalle voisi keksiä muutakin käyttöä kuin päivittäiset kulutustarpeet. Huolta lisää se, että lyhennysvapaiden suosion kanssa yhtä aikaa kulutusluottojen määrä kasvaa kiihtyvällä trendillä.

Riskien hallinnan kannalta olisi hyvä, että asuntovelan rinnalla kerrytettäisiin rahoitusomaisuutta. Pikkuhiljaa tehtävät sijoitukset voisivat kasvaa korkoa korolle periaatteella ja muodostaa hyvän puskurin tulevien riskien varalle.

Jos lyhennysvapaat menevät kulutukseen, on ymmärrettävä riskitason nousu. Mitä pidemmän lyhennysvapaan ottaa nyt, sitä enemmän lainaa jää takaisin maksettavaksi ensi vuosikymmenelle, jolloin rahaa on varattava suurempiin korkomenoihin suuremman lainapääoman ja korkeamman korkokannan vuoksi.

Globalisaation vaiheet

Globalisaatio on yksi suhdanteita pidemmän aikavälin trendi, johon Suomen on edelleen varauduttava. Maailmankaupan perusteella arvioituna globalisaatio on kokenut vakavan kolauksen – sen arvo suhteessa globaaliin bruttokansantuotteeseen on edelleen selvästi pienempi kuin huippuvuonna 2007. Hyvä uutinen on kuitenkin se, että maailmankaupan ankeuttaja on ollut ennen kaikkea finanssikriisin jälkeinen pitkä heikko suhdannevaihe eikä globalisaation loppu.

Maailmankaupan kasvu on äskettäin ylittänyt uudelleen maailman talouskasvun. Tutkimusten mukaan pääoma ja ihmiset puolestaan virtaavat rajojen yli hanakammin kuin koskaan ennen.

Globalisaation etuja on vaikea kiistää, mutta hyödyt ovat vähentyneet suhteessa kustannuksiin sitä mukaa kuin globalisaatio on edennyt. Merkittävimmät tappiot syntyvät siitä, miten vaikutukset jakautuvat. Kaikki eivät hyödy vaihdannasta, sillä tuonti saattaa syrjäyttää työpaikkoja ja kokonaiset tehtaat voidaan siirtää vaikkapa Kiinaan.

Tuoreimmat tutkimustulokset Yhdysvalloista ovat tukeneet globalisaation kriitikkoja. Teollisuustyötekijät ovat kärsineet Kiinan noususta aiemmin ajateltua pidempään. Onneksi tulos ei ole yleistettävissä kaikkiin länsimaihin, sillä globalisaation hyöty näyttää riippuvan maan kilpailukyvystä. Kiinan kehittymisen aiheuttama tuontikilpailu on vienyt enemmän amerikkalaisia työpaikkoja kuin se on avannut uusia vientimahdollisuuksia korkeamman teknologian tuotannolle. Saksan teollisuustyöntekijät ovat hyötyneet rajojen avautumisesta niin Itä-Eurooppaan kuin Kiinaankin.

Ero Yhdysvaltain ja Saksan välillä selittyy muilla tekijöillä. Yhdysvalloissa on tehdasteollisuuden työpaikat ovat kehittyneet Saksaan nähden paljon heikommin, vaikka tuottavuus on noussut Saksaa paremmin ja tuottavuuden suhde kustannuksiin on noussut paremmin kuin Saksassa. Myös valuuttakurssi heikkeni Yhdysvaltojen teollisuustyöpaikkojen kadon aikana. Kato on pysähtynyt finanssikriisin jälkeen, vaikka valuutta on vahvistunut.

Näyttääkin siltä, että amerikkalaiset yritykset ovat optimoineet tuotantoaan paljon saksalaisia yrityksiä enemmän oman maan ja halpatuontimaiden välillä. Yhdysvaltojen yritykset ovat keskittäneet saksalaisia yrityksiä enemmän maahansa vain korkeimman arvonlisän tuotantoa. Kyseessä on osaltaan globalisaation mahdollistama arvoketjujen pilkkominen, jossa kuluttajien ostama lopputuote rakentuu yhä enemmän ympäri maapalloa tuotetuista osista. Toiselta osalta kyse on siitä, että Saksa on pystynyt pitämään oman maansa kilpailukykyisenä teollisessa tuotannossa. Niinpä rajojen avautuminen on avannut enemmän mahdollisuuksia vientiteollisuudelle kuin tuonti on syrjäyttänyt kotimaista tuotantoa.

Suomi ja globalisaatio

Pidemmällä aikavälillä Suomi on ollut globalisaation selvä hyötyjä. Globalisaation kultakaudella 1989–2008 sekä vientimaiden kasvusta että talouskasvun korkeasta tuontijoustosta, jossa talouskasvu kiihtyminen prosentilla lisäsi maiden tuontia lähes kahdella prosentilla. Suomi voi hyvillä mielin edistää vapaakauppaa, sillä kaikkien tulonsaajaryhmien tulot nousivat ja suomalaisten asema globaalissa tulojakaumassa parantui.

Myös työmarkkinat hyötyivät globalisaation etenemisestä. Työttömyys aleni yhtä jalkaa ulkomaankaupan lisääntymisen kanssa. Nokia-klusterin nousu yhdessä kellumaan päästetyn valuutan kanssa lisäsi Suomen vientiä ja tuontia suhteessa bkt:hen 1990-luvulla (talouden sulkeutuneisuus väheni, kun bkt/ulkomaankauppa-suhde pieneni). Samaan aikaan työttömyysaste laski. Sama kehitys jatkui euroaikana finanssikriisiin saakka, jolloin päinvastainen kehitys alkoi: Suomen ulkomaankauppa ja talous sukelsivat, kun taas työttömyysaste nousi.

Lamaantuman aika Suomi muuttui saksalaistyylisestä voimakkaasti ylijäämäisen ulkomaankaupan ja korkean työllisyyden maasta kohti yhdysvaltalaista maata, jossa vaihtotase on pakkasella ja työllisyysaste matala. Kriisissä tosin oli hopeareunus, sillä vaikeuksien aikana olemme pystyneet monipuolistamaan vientirakennettamme. Suomen kansantalous kestää tulevaisuudessa vähän paremmin yhteen toimialaan kohdistuvan sokin.

Kymmenen vuotta sitten viiden suurimman toimialan osuus Suomen tavaraviennistä oli 47 prosenttia, ja nyt se on enää 40 prosenttia. Sähköteknisten tuotteiden ja matkapuhelinten vienti oli suurin vientitoimialamme, joten sen romahdus määritelmällisesti monipuolisti vientisektoria. Alan romahdus selittää kuitenkin vain puolet keskittyneisyyden vähenemisestä. Keskittyneisyys on laskenut saman verran myös sähkö- ja telekommunikaatiotuotteiden viennin ulkopuolella. Suomi on siis matkalla turvallisempaa viennin rakennetta varsinkin, kun sadat Nokia-klusterilta vapautuneiden it-insinöörien perustamat startup-yritykset pääsevät kunnolla kasvuun.

Muuttoliike

Tulevaisuuden taivaalle on kerääntynyt uusi uhkaava pilvi. Suomi tarvitsee työperäistä muuttoa, mutta hallitsematon pakolaistulva tuo omat ongelmansa. Vuoden 2015 pakolaisaalto antoi varoituksen tulevasta, kun lähes 2,5 miljoonaa pakolaista ryntäsi Eurooppaan.

Ensimmäiset vieraan kulttuurin pakolaiset saapuivat Suomeen 1970-luvulla. Talveen 2016 mennessä pakolaisia on tullut vasta 1,2 prosenttia maamme nykyisestä väestöstä. Konfliktien jatkuminen ja pakolaisten välitysverkostojen ammattimaistuminen voivat kuitenkin moninkertaistaa turvapaikanhakijoiden määrän.

Lyhyellä aikavälillä turvapaikan hakijat lisäävät julkisia menoja. Sen sijaan kantaväestön työllisyys ei heikkene, sillä pakolaiset eivät muuta Suomeen työperäisesti. Edes työperäinen maahanmuutto ei näytä vaikuttava kantaväestön työllisyyteen tai palkoihin.

Pidemmällä aikavälillä vaikutukset ovat vielä positiivisempia. Väestön lisääntyminen lisää kysyntää ja talouden dynamiikkaa, ja pikku hiljaa pakolaiset pääsevät mukaan työelämään. Samalla osa kantavaväestön vähemmän koulutetuista saa maahanmuuton seurauksena mahdollisuuden siirtyä aiempaa parempiin töihin, ja heidän palkkatasonsa nousee. Kokonaisuutena maahanmuutosta on selvää hyötyä Suomen kaltaiselle vanhenevan väestön maalle. Viime vuonna Suomessa syntyi vähiten lapsia sitten 1860-luvun pulavuosien, vaikka väestön määrä on kolminkertaistunut.

Maahanmuuton lisääntyminen hyödyttäisi maailmantaloutta yleisestikin. Etenkin vanhemman kirjallisuuden mukaan rajojen totaalinen poistaminen maahanmuutolta toisi miljardien hyödyn maailmantaloudelle. Havainto perustuu kuitenkin oletukseen, että suuri maahanmuuttajamäärä ei voimakkaasti muuta yhteiskunnan ja sen instituutioiden toimintaa.

Kuuluisan MIT-yliopiston kirkkaimpiin tähtiin kuuluva Daron Acemoglu on osoittanut, että erot yhteiskunnan toimintatavoissa ja kulttuurissa on tärkein talouskasvua pitkällä aikavälillä selittävä tekijä. Talouskasvu perustuu luottamukseen, ja mikäli yritykset ja ihmiset eivät pysty luottamaan siihen, että he voivat tarvittaessa oikeusteitse puolustaa omaisuuttaan, jäävät investoinnit tekemättä. Korruptio ja hallinnon huono toimivuus jähmettävät taloustoimet tehokkaasti, vaikka maa pursuaisi raaka-aineita.

Mitä tämä tarkoittaa kestävyysvajeesta kärsivälle Suomelle? Pienimuotoisena ja työperäisenä maahanmuutto hidastaa työikäisen väestön vähenemistä. Maahanmuuttoa ei kuitenkaan voi vapauttaa niin paljon, että työikäisten määrän kasvu poistaisi kestävyysvajeen. Tällaisessa politiikassa olisi liikaa riskejä: suomalainen yhteiskuntajärjestys voisi muuttua liian paljon.

On aika rakastaa Afrikkaa

Sama uhka pätee luonnollisesti koko Eurooppaan. Siksi Euroopan on yhdessä ponnisteltava sen eteen, että Lähi-Idän ja Pohjois-Afrikan poliittiset olot rauhoittuvat, ja sinne voidaan alkaa suunnata ulkomaisia investointeja. Viime vuosien rohkaiseva kehitys muualla Afrikassa osoittaa, että kiinalaisten ja länsimaalaisten mukaantulo maanosan kehittämiseen voi tuottaa hyvää tulosta.

YK:n väestöennakointien mukaan Afrikan väkiluku nousee tällä vuosisadalla Euroopan tasolta Aasian tasolle yli neljään miljardiin. Väestöpaine kasvaa ennen kaikkea Saharan eteläpuolella, mutta Pohjois-Afrikka on kulttuurisesti Euroopasta kauempana muslimienemmistönsä vuoksi. Mitä tapahtuukaan, kun ilmastonmuutos tuo ruokakriisin maanosaan?

Tehokkain keino torjua massiivisen Eurooppaan suuntautuvan maahanmuuton uhkaan löytyy parjatusta globalisaatiosta. Vaikka muuttoliike uhka on yksi globalisaation ominaisuus, ratkaisu ei löydy rajoja sulkemisesta. Sen sijaan on lisättävä globalisaatiota kaupankäynnillä ja investoinneilla eikä Afrikan raaka-aineiden kiilto silmissä vaan ennen kaikkea maanosan kehittäminen mielessä. Kehittyneempi talous on valmiimpi kohtaamaan säätilojen ääri-ilmiöitä.

Jotta kaupankäynti lisääntyisi ja investointeja uskallettaisiin tehdä, Afrikkaan pitäisi saada toimivampi hallinto. Miten se tehdään maanosassa, jossa turvallisuusuhkat ja poliittiset riskit ovat maailmanennätysluokkaa? Riskit voivat realisoitua nopeallakin aikataululla. Afrikassa johtajien keski-ikä on jo 65 vuotta, kun se on Euroopassa kymmenen vuotta alempi. Johtajavaihdokset eivät Afrikassa välttämättä mene yhtä sutjakkaasti kuin Euroopassa.

Vaikka ikä painaisikin, hallitsijat eivät vapaaehtoisesti luovu vallasta. Historiassa tosin on tapauksia, joissa afrikkalainen hallitsija on päättänyt itse vähentää valtaansa ja siirtyä demokratiaan, mutta tuoreen tutkimuksen mukaan kaksi kolmesta tällaisesta tapauksesta johtui arviointivirheestä. Hallitsijan ei ollut varsinaisesti tarkoitus luopua vallasta, vaan toimillaan nimenomaan estää valtansa menettäminen. Valta kuitenkin meni, koska demokratisoitumiseen liittyy usein niin paljon kaaosta.

Euroopan ei ehkä kannata auttaa Afrikkaa viemällä maanosaan demokratiaa, vaan maiden hallitsijoita pitäisi rohkaista uudistuksiin, joissa maan kehitys ei uhkaisi valtaapitävien asemaa. Kiinan ja Singaporen esimerkit osoittavat, että talouden kasvu sujuu myös muualla kuin liberaalissa markkinataloudessa.

Toimiva demokratia on maailmassa harvinaista. Odottavan aika käy liian pitkäksi, jos vanhat siirtomaavallat yrittäisivät ensin kääntää Afrikan demokraattiseksi ja vasta sitten puhua talousuudistusten puolesta.

Talouskasvu ei ole tietenkään arvo sinänsä, mutta se avulla voidaan jatkaa maailmanlaajuista hyvää kehitystä, jossa äärimmäinen köyhyys on vähentynyt dramaattisesti. Kaupallinen yhteistyö Euroopan ja Afrikan välillä myös vähentäisi maailmanpoliittista uhkakuvaa, jossa Kiinan vaikutusvalta on kasvamassa merkittävästi myös Afrikassa.

Protektionismi ja populismi

Globalisaatio on aina saanut aikaan myös vastareaktioita. Kommunismi ja kansallissosialismi syntyivät yhdeltä osin kritiikkinä 1900-luvun alun kehitykseen. Kommunismi oli reaktio eliitin, kapitalistien ylivaltaan, kun taas natsismi perustui pitkälti muukalaisvihalle. Nykyinen populismi voidaan määritellä samoilla luokituksilla.

Protektionismi on yksi populistien keinoista suojautua muukalaisilta. Perinteisesti protektionismi on seurannut yleisiä suhdanteita. Finanssikriisit näyttävät ruokkivan etenkin oikeistopopulismia, jonka ääniosuus on noussut keskimäärin 30 prosenttia finanssikriisien jälkeen. Vaikutukset eivät kuitenkaan ole olleet ikuisia, joten nyt kun maailmantalous jälleen piristyy, protektionismikin voisi vähentyä. Siltä ei kuitenkaan näytä juuri nyt.

Yhdysvaltain presidentti Donald Trump ilmentää nykymenoa ilmeisimmin mutta ei ainoana. Jopa neljännes maailmankaupan kasvun hidastumisesta finanssikriisistä alkaen johtuu protektionismin maailmanlaajuisesta lisääntymisestä. Protektionismin lisääntyminen ei tarkoita vain uusia kaupan esteitä. Myös vanhojen esteiden vapauttaminen on hyytynyt, mikä on erityisen hankalaa käynnissä tuleville neuvotteluille. Palveluiden vapauttamisesta sopiminen on teknisesti vaikeampaa kuin tavarakaupan, joten tulevissa neuvotteluissa tarvittaisiin hyvää tahtoa enemmän kuin ennen.

Finanssikriisin jälkeisenä aikana Yhdysvallat, Venäjä ja Intia ovat olleet maailman ahkerimpia kaupan rajoitteiden asettajia. Trumpin ensimmäisen vuoden aikana Yhdysvallat asetti erilaisia kaupan rajoitteita enemmän kuin yhtenäkään vuonna Barack Obaman aikana. Trump on irtautunut Tyynen valtameren TPP-sopimuksesta, Atlantin TTIP-neuvottelut ovat jäissä ja Pohjois-Amerikan NAFTA halutaan neuvotella uusiksi. Yhdysvallat on myös alkanut hidastaa tuomareiden nimitysprosessia maailman kauppajärjestö WTO:ssa, mikä uhkaa vakavasti organisaation kykyä ratkoa kauppakiistoja.

Trumpin mukaan Yhdysvallat pärjäisi hyvin kauppasodassa. Täysipäiset amerikkalaiset ja kaikki muut maat kuitenkin tietävät, että hän ei voisi olla enempää väärässä. Kauppasodassa häviävät kaikki osapuolet, koska kansainvälinen työnjako häiriintyy ja hyvinvointi laskee. Siksi en usko, että Trumpin mahdollisen suojatullien asettamisen annettaisiin eskaloitua täysimääräiseksi maailman talouden taantumaan painavaksi kauppasodaksi. Yhdysvallat tosin voi olla kauppasodassa vähiten häviävä osapuoli, koska se käy ulkomaankauppaa muita suuria maita vähemmän.

Vähäisemmälläkin protektionismilla on pitkäaikaisia vaikutuksia. Eri OECD-maat nostivat tulleja vähintään 3,5 prosenttia yhteensä 16 kertaa vuosina 1980–2006. Keskimäärit tullien korotus oli viisi prosenttia. Kun tullia on kerran nostettu, sitä ei ole laskettu takaisin ainakaan viiteen vuoteen. Tuonnin osuus taloudesta laskee samalla tavalla pysyvästi, samoin investoinnit. Sen sijaan kasvu hidastuu vain väliaikaisesti, koska palkat, muut hinnat ja työllisyys joustavat, ja tämä saa aikaan uuden kasvun parin vuoden päästä tullien nostamisesta. Vastoin Trumpin kiihkeitä väitteitä protektionismi ei vaikuta kauppa- tai vaihtotaseeseen, mutta protektionismin kasvu laskee bruttokansantuotetta ja nostaa inflaatiota.

Protektionismi ja Suomi

Trump ei siis saa aikaan täysimääräistä kauppasotaa, koska muut maat ymmärtävät välttää sitä. Mitä pidemmälle Trump aikeissaan menee, sitä suuremmaksi vastustus myös kotimaassa kasvaa.

Trump ei kuitenkaan ole yksin. Lähivuodet näyttävät, millä tavoin Brexit lopulta uhkaa eurooppalaista vapaata liikkuvuutta. Suomen taloudelle erityisen hankalia ovat olleet puolestaan kauppaa rajoittavat toimet, joita on asetettu Venäjälle sen uuden ulkopoliittisen linjan johdosta.

Kiina on tunnetusti pitänyt tarkasti huolta oikeuksistaan ulkomaankaupassa ja pyrkinyt hyötymään länsimaissa kehitetystä teknologiasta. Näitä piirteitä Kiina on vahvistamassa Made in China 2025 -ohjelmallaan. Näiltä osin Trumpin taistelu Kiinan nousua vastaan on ymmärrettävää, joskin välineet ovat kyseenalaiset.

Protektionismi vaikuttaa Suomeen kohtaamamme vientikysynnän kautta. Vientikysyntämme puolestaan riippuu vientimaidemme talouskasvusta. Protektionismin pitäisi olla melkoista, että tämä vientikysyntä kokonaan loppuisi. Jokainen prosenttiyksikkö protektionismia suhteessa talouden kokoon pienentää taloutta 0,66 prosenttia. Kaupan esteiden pitäisi nousta jopa viisi prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen ennen kuin se tappaisi ensi vuodelle ennustetun vientikysynnän kasvun. Vertailun vuoksi kehittyneissä maissa tullimaksut suhteessa kaupan arvoon ehtivät laskea 1980-luvulta finanssikriisiin mennessä seitsemän prosenttia, ja kaupan määrä on bruttokansantuotetta pienempi.

Ihan näin pahasti ei ole käymässä, joskin tilanteet muuttuvat nopeasti. Aluksi tullinokittelun piti keskittyä Yhdysvaltojen ja Kiinan välille, mutta nyt näyttää siltä, että Yhdysvallat asettaa tulleja myös Pohjois-Amerikan muille valtioille ja Euroopalle. Protektionismin mahdollisuus edellyttää Suomelta valmiutta kilpailukykyä parantaviin uudistuksiin. Suomea onneksi turvaa EU, johon suuntautuu puolet viennistämme.

Nykyisen globalisaation jatko riippuu siitä, miten tehokkaasti valtiot pystyvät lievittämään globalisaation haittapuolia kehittyneissä maissa ja vähentämään muuttoliikkeen tarvetta kehittyvissä maissa. Jos politiikka on tehotonta, voi vain arvailla, minkälaisen populismin aallon seuraava globaali taantuma synnyttää. Globalisaation hyödyt ovat niin suuret, että sen jatkumisen mahdollistavaan politiikkaan kannattaa panostaa.

Teknologian uhkat ja mahdollisuudet

Vaikka protektionismi ja populismi eivät tuhoaisikaan ulkomaankaupan näkymiä, Suomen tulevaisuutta varjostaa kaksi muuta tunnettua tekijää. Ikääntyminen uhkaa viedä työntekijät ja teknologinen kehitys työpaikat vähenevältäkin työikäiseltä väestöltä. Uusi tutkimus osoittaa, että kumpikaan uhkakuva ei ole väistämättä totta.

Tiettyjen ehtojen täyttyessä ikääntyminen itse asiassa vähän nopeuttaa talouskasvua. Ikääntyminen vähentää työpanosta, mikä nostaa työn hintaa. Työn hinnan nousu puolestaan kannustaa korvaamaan työtä teknologialla. Ikääntyneissä maissa robotisaatio edistyy nopeammin kuin muissa maissa, ja robotisaatio nopeuttaa tuottavuuskasvua. Työntekijöiden vähyys siis nopeuttaa tuottavuuskasvua, joka on elintason nousun pääasiallisin lähde.

Jos ikääntyminen ei tuhoakaan Suomen tulevaisuutta, tuho voi tulla siitä, että teknologinen kehitys menee liiankin pitkälle. Pelkojen mukaan automatisaatio saa aikaan niin sanotun teknologisen

singlulariteetin, joka lopettaa ihmisiltä työn nykymuodossa ja meistä kaikista tulee ”Ateenan vapaita miehiä”.

Tutkimus kuitenkin väittää toista: niin kauan kuin teknologinen kehitys tuhoaa työpaikkoja samaan tahtiin kuin se luo uusia vaativampia työtehtäviä, työ ei tule katoamaan maailmasta. Ihmisiä tarvitaan näihin monimutkaisiin tehtäviin kauan, sillä tehtävien standardointi koneille vie vielä paljon aikaa. Kaikki tehtävät eivät ylipäätään ole käytännössä standardoitavissa, vaikka singulariteettiin uskovat taipuvat sellaiseen uskomaankin.

Viime vuosikymmenien historia ei ainakaan anna aihetta suureen huoleen. Yhdysvalloissa työllisyys on kasvanut enemmän sellaisissa ammateissa, joissa on muita enemmän uusia työtehtäviä. Myös kahdessatoista Aasian maassa teknologinen kehitys on tuonut enemmän uusia kuin tuhonnut vanhoja työpaikkoja.

Sama kehitys ei välttämättä jatku tulevaisuudessa. Tutkijoiden mukaan sama meno voi kuitenkin jatkua, sillä automaatiolla ja monimutkaisten tehtävien lisääntymisellä on toisiaan tasapainottavia tekijöitä. Jos innovaatiot edistävät ihmisiä korvaavaa automaatiota, palkkataso laskee. Se puolestaan käynnistää vastakkaisen prosessin, jossa uusien ihmisille sopivien ja vaikeasti automatisoitavien tehtävien kehittely tulee kannattavammaksi. Automaation eteneminen myös nostaa tuottavuutta, mikä lisää työn kysyntää ammateissa, joita ei voi korvata automaatiolla. Näin automaatio saa vastavoiman, joka lisää ihmisille sopivaa, joskin usein korkeaa osaamista edellyttävää työtä. Työ ei siis ole katoamassa, mutta joidenkin tehtävien palkkataso voi jäädä sietämättömän alhaiseksi, joten tuloerot pyrkivät kasvamaan.

Suomi selviää – robottien uhkaa yliarvioidaan

Ikääntyvällä ja teknologiaa rakastavalla Suomella on siis vielä toivoa. Meidän on vain panostettava teknologiseen kehitykseen ja luotettava siihen, että samalla syntyy ihmisille sopivia työtehtäviä, joihin älyteknologiastakaan ei ole. Suomen toimivien koulutus- ja tulonsiirtojärjestelmien avulla me jos ketkä kestämme robottien rynnistyksen.

OECD julkaisi vuonna 2013 paljon huomiota saaneen tutkimuksen, jonka mukaan jopa 47 prosenttia Yhdysvaltojen työpaikoista voisi korvautua roboteilla ja automaatiolla seuraavien 10–20 vuoden aikana. Tutkimus inspiroi runsaaseen jatkotyöhön. Suomessa tehtiin myöhemmin vastaava tutkimus, jossa havaittiin, että jopa 35 prosenttia Suomen työpaikoista korvautuisi jatkossa koneilla. Saksassa vaarassa oli yli jopa 59 prosenttia työpaikoista.

Tutkimusten synkkä maailmankuva on sittemmin asetettu kyseenalaiseksi. Vuonna 2016 julkaistu OECD:n tutkimus kumoaa uhkakuvat ottamalla huomioon ammatteihin kuuluvat erilaiset työtehtävät. Kaikkia nykyisiin ammatteihin kuuluvista tehtävistä ei suinkaan pystytä automatisoimaan lähivuosikymmeninä. Tämä piirre jäi edellisessä tutkimuksessa vaille huomiota.

Työtehtävien vaihtelu ammattien, toimialojen ja maiden välillä selittää suuren osan robotisaation uhkista. OECD:n tutkimuksessa työpaikkojen tuhoutumisen riski väheneekin yhdeksään prosenttiin työpaikoista sekä Yhdysvalloissa että koko 21:n OECD-maan aineistossa. 32 aineistossa automatisoinnin riski arvioidaan 14 prosentiksi työpaikoista.

Vielä lohdullisempaa tutkimuksessa oli se, että tämäkin riski lienee ylimitoitettu. Automaatioriskin arviointi perustuu teknologioiden näköpiirissä oleviin mahdollisuuksiin, ei siihen, saadaanko kaikki mahdollisuudet todellisuudessa käyttöön. Toisaalta tutkimuksessa ei otettu huomioon ihmisten kykyä sopeutua uuteen teknologiaan ja siirtyä tehtäviin, jotka korvattavuuden sijaan täydentävät digitalisoituja tehtäviä.

Kolmas syy yliarvioon on se, että automaatio nostaa tuottavuutta, mikä parantaa maan kilpailukykyä, sitä kautta tulotasoa ja tuotantoa, mikä jälleen lisää työn määrää. Tämä epäsuora vaikutus tuottaa lisää työtä automaatiolle menetettävien tehtävien korvaajaksi.

Suomen tilanne maailman parhaita

Suomikin oli mukana OECD:n tutkimuksissa. Suomessa työpaikkoja uhkaa kadota vähemmän kuin aineiston maissa keskimäärin, vain seitsemän prosenttia. Se on vähemmän kuin Suomessa syntyy ja tuhoutuu työpaikkoja joka vuosi muutenkin.

Tutkimuskirjallisuus ei ole vielä pystynyt selvittämään tyydyttävästi syitä maiden välisiin eroihin, mutta ne liittyvät maiden koulutustasoon ja työn organisointiin. Suomessa on esimerkiksi muita maita enemmän työtehtäviä, jotka edellyttävät sellaisia kommunikointitaitoja, joita koneilla ei voi korvata.

Toinen uhkakuva on olennaisempi. Automaatio on korvaamassa enemmän vähän kuin korkeasti koulutettujen työpaikkoja. Vaikutukset uhkaavat olla siis samat kuin globalisaatiolla, joka on useissa maissa lisännyt ihmisten välisiä tuloeroja ja antanut sytykkeitä populismille ja nykyisen yhteiskuntajärjestyksen vastustajille. Lisäksi globalisaation eteneminen tavaroiden ja ideoiden liikkuvuudesta ihmisten liikkuvuuteen tuo uusia uhkakuvia.

Suomalainen yhteiskunta on monia muita maita paremmassa valmiudessa. Pohjoismaat yleisemminkin ovat korkean koulutuksen ja voimakkaan tulojen uudelleenjaon maita, mikä vähentää digitalisaatiolla korvattavien töiden määrää ja helpottaa pitämään tuloerot järkevinä.

Edellytyksenä kuitenkin on se, että globalisaation eteneminen ei vie veropohjaa pois maasta. Ilman vankkaa veropohjaa tulojen uudelleenjakoa on vaikea harjoittaa. Tulevaan valmistautuminen edellyttää myös merkittävää sosiaaliturvajärjestelmän remonttia. Perustulo ei toimi, mutta teknologian edistyessä reaaliaikaisella tulorekisterillä voidaan sovittaa yhteen tulot ja sosiaaliturva nykyistä merkittävästi työntekoa kannustavammin.